

**MİSYON, MÜFREDAT ve
MÜDAHALE:
BENGAL'DE BRİTANYA EĞİTİM
POLİTİKALARI**

Deniz MADEN DEĞER

Bu kitabın yayın hakkı SİYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayıncısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

MİSYON, MÜFREDAT ve MÜDAHALE:BENGAL'DE BRİTANYA EĞİTİM POLİTİKALARI

Yazar: Deniz MADEN DEĞER

Editör: Gülşen DEMİRCİ

Kapak ve Grafik Tasarım: İrem Nur ACAR

©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.

2025 Ağustos, Ankara

ISBN No: 978-625-6586-43-7

Siyasal Kitabevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 14016

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

<http://www.siyasalkitap.com>

Baskı: Vadi Grafik Ltd. Şti.

İvedik Organize Sanayi 1420. Cd. No: 58

Ostim Yenimahalle/Ankara

Sertifika No: 47479

Dağıtım: Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay/Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

<http://www.siyasalkitap.com>

Instagram: kitabevisiyasal

X: kitabevisiyasal

**MİSYON, MÜFREDAT ve
MÜDAHALE:**

**BENGAL'DE BRİTANYA EĞİTİM
POLİTİKALARI**

Dr. Deniz Maden Değer, tarihçi, akademisyen ve araştırmacıdır. Lisans eğitimi Anadolu Üniversitesi İngiliz Dili Eğitimi ve Tarih bölümlerinde tamamlayarak her iki alanda da lisans derecesi almıştır. Yüksek lisans ve doktora eğitimi ise Süleyman Demirel Üniversitesi Tarih bölümünde yapmıştır. Yüksek lisans tezinde Batılı seyyahların gözünden Osmanlı İmparatorluk Haremi'ni inceleyerek doğu-batı temsilleri üzerinden kültürel algıların analizini yapmış; doktora tezinde ise Britanya sömürgeciliğinin Bengal'deki eğitim politikalarına odaklanarak kolonyal yönetimlerin eğitim aracılığıyla zihin dünyasını nasıl şekillendirdiğini tarihsel belgeler ışığında irdelemiştir.

Akademik hayatı boyunca Almanya'da Berlin Humboldt Üniversitesi, Polonya'da Lodz Üniversitesi, İspanya'da Cádiz Üniversitesi, Litvanya'da Alytaus Koleji Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Amerika Birleşik Devletleri'nde King's College ve İtalya'da L'Aquila Üniversitesi gibi kurumlarda misafir akademisyen ve araştırmacı olarak bulunmuştur. Eğitim politikaları, sömürgecilik, kadın çalışmaları ve kültürel dönüşüm alanlarında çeşitli uluslararası seminerlerde konuşmalar yapmıştır. Ayrıca, Birleşik Krallık'ta Cambridge Üniversitesi'nde katıldığı öğretmen eğitimi (teacher training) programıyla pedagojik formasyonunu uluslararası düzeyde geliştirmiştir. Dr. Değer'in araştırma alanları arasında kolonyalizm, eğitim sosyolojisi, seyahatnameler ve tarihsel kimlik inşası yer almaktadır. *Journal of Education and Practice* gibi uluslararası hakemli dergilerde yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır.

Hâlen Süleyman Demirel Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu'nda öğretim görevlisi olarak görev yapan Dr. Deniz Maden Değer, modern eğitim sistemlerinde kolonyal mirasın izlerini sürmekte; geçmiş ile günümüz arasında eleştirel bir köprü kuran akademik üretimlerini sürdürmektedir.

TEŞEKKÜR

Araştırmanın hazırlanma süreci boyunca bana rehberlik eden, akademik yolculuğumda ufuk açıcı yönlendirmeleriyle katkı sağlayan, sabrı ve desteğiyle her zaman yanımda olan saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Behset Karaca'ya en içten teşekkürlerimi sunarım. Onun engin bilgi birikimi, titiz akademik yaklaşımı ve her daim teşvik edici tutumu bu çalışmanın şekillenmesinde ve olgunlaşmasında büyük bir rol oynamıştır.

Ayrıca araştırmam boyunca akademik destekleriyle yanımda yer alan, eleştirel bakış açıları ve değerli katkılarıyla çalışmamın kapsamını genişletmeme yardımcı olan Prof. Dr. Zafer Gölen'e ve Dr. Ayşe Yazar'a gönülden teşekkür ederim. Değerli yorumları, titiz değerlendirmeleri ve yol gösterici önerileri sayesinde, kitabımın bilimsel niteliğini güçlendirme fırsatı buldum.

Araştırmalarımaya değerli katkılar sağlayan Berlin Humboldt Üniversitesi Britanya Çalışmaları Bölümü'nden Prof. Dr. Christiane Eisenberg, Polonya Lodz Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Dr. Hab. Dariusz Jeziorny ve Florida Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Dr. Kevin Herlihy'e de teşekkürlerimi sunarım. Bu vesileyle, akademik hayatımda önemli katkıları olan ve aramızdan ayrılan Prof. Dr. Salim Cöhlce'yi de saygıyla anıyorum.

Bu araştırmada, geniş bir arşiv çalışması yürütme imkânı bulmamda büyük destekleri olan Britanya Ulusal Arşivleri, Britanya Kütüphanesi - Hindistan Arşivleri Bölümü ve Humboldt Üniversitesi - Jacob und Wilhelm Grimm Merkezi'nin değerli kütüphanecilerine ve arşivcilerine de minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Bu çalışmanın oluşum sürecinde katkı ve desteğini her zaman hissettiren eşim Dr. Özgür Değer'e ve akademik ilgi alanımın şekillenmesinde büyük pay sahibi olan babam Remzi Maden'e teşekkür ederim. Tarih sevgisini küçük yaşlardan itibaren aşılayan ve bana, daima dürüst ve erdemli yaşamın önemini öğreten babam, bu araştırmanın manevi temelidir.

Umuyorum ki bu kitap, yalnızca Britanya'nın kolonyal eğitim politikalarına ışık tutmakla kalmaz, aynı zamanda günümüz eğitim sistemlerinde halen süregelen yapısal ve ideolojik izlerin anlaşılmasına da katkı sağlar.

Deniz MADEN DEĞER
Ağustos, 2025

*Bu kitabı; bana sevgiyi, sabrı ve umudu öğreten
sevgili oğlum Marsel Değer'e ithaf ediyorum.*

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER DİZİNİ.....	13
TABLOLARDİZİNİ.....	15
KISALTMALAR.....	16
ÖNSÖZ.....	17
GİRİŞ.....	19
I. BÖLÜM BRİTANYA DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİ YÖNETİMİ DÖNEMİNDE HİNDİSTAN ALT KITASININ SİYASİ VE SOSYO-EKONOMİK DURUMU (1600-1857).....	49
1. BRİTANYA DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİ'NİN ASKERİ VE SİYASİ HÂKİMİYETİ'NİN TESİSİ	59
1.1. Babür İmparatorluğu Yönetimi Döneminde Britanya Doğu Hindistan Şirketi (1600-1750).....	60
1.2. Britanya Doğu Hindistan Şirketi'nin Delhi, Kalküta, Bombay Yönetimine ve Vergi Gelirlerine El Koyması (1750-1798).....	64
1.3. Babür İmparatorluğu'na Son Verilmesi ve Yönetimin Britanya Doğu Hindistan Şirketi'ne Devredilmesi (1798-1857).....	69
2. BRİTANYA DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİ'NİN HİNDİSTAN ÜZERİNDE ETKİLERİ.....	75
3. BRİTANYA DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİ ÜZERİNE GENEL DEĞERLENDİRME.....	79
II. BÖLÜM BRİTANYA DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİ YÖNETİMİNİN İLK DÖNEMİNDE BENGAL EYALETİNDE YÜRÜTÜLEN EĞİTİM POLİTİKALARI, UYGULAMALARI VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ (1600-1834) ..	85

1. ERKEN DÖNEM EĞİTİM, MİSYONERLİK POLİTİKA VE FAALİYETLERİ (1600-1813).....	94
1.1. 1698 Yılı Kararnamesi ve Bengal’de İlk Eğitim Faaliyetleri	95
1.2. 1699-1813 Dönemi Bengal’de Misyonerlik Faaliyetleri	100
1.3. 1813 Yılı İmtiyaz Sözleşmesi: Eğitim Politikalarının Resmileşmesi	105
2. HİNT EĞİTİMİNDE ÇOK SESLİLİK DÖNEMİ VE İNGİLİZCE EĞİTİMİN YÜKSELİŞİ (1814-1833)	109
2.1. 1814-1833 Yılları Arası Bengal’de Eğitim Politika ve Faaliyetleri	110
2.2. 1814- 1833 Dönemi Bengal’de Misyonerlik Faaliyetleri	120
2.3. Bengal Eyaleti’nde Eğitim Kurumu Tipleri	122
2.3.1. Yerliler Tarafından Kurulmuş Köy Okulları	123
2.3.2. Avrupalılar Tarafından Kurulmuş Köy Okulları	124
2.3.3. Yerliler Tarafından Kurulmuş Geleneksel Okullar (Dini Okullar)... ..	126
2.3.4. Avrupalılar Tarafından Kurulmuş Kolejler	127
2.3.5. Yerliler Tarafından Kurulmuş Ücretli ve Burslu İngilizce Eğitim Veren Okullar	130
2.3.6. Avrupalılar Tarafından Hristiyan Çocukları İçin Açılan Erkek Okulları	131
2.3.7. Avrupalılar Tarafından Hristiyan Çocukları İçin Açılan Kız Okulları	133
2.3.8. Avrupalılar Tarafından Yetim Hristiyan Çocukları İçin Kurulmuş Okullar	133
2.3.9. Avrupalılar Tarafından Kadınlar için Kurulmuş Okullar	134

2.4. Bengal Eyaleti'nde Genel Halk Eğitim Komitesi Denetimindeki Eğitim Kurumları	136
2.4.1. Kalküta Medresesi.....	137
2.4.2. Kalküta Sanskrit Koleji	139
2.4.3. Hindu Koleji.....	141
2.4.4. Chinsura Okulları	143
2.4.5. Benares Koleji.....	143
2.4.6. Bhalgalpore Okulu	145
2.4.7. Allahabad Okulu	146
2.4.8. Cawnpore Okulları	146
III. BÖLÜM BENGAL EYALETİ'NDE İNGİLİZ EĞİTİM SİSTEMİNİN KABULU VE İLK UYGULAMALAR (1834-1857)	149
1. İNGİLİZ EĞİTİM SİSTEMİNİN RESMİYET KAZANMASI VE İCRAATLAR (1834-1857)	149
1.1. 1835-1857 Yılları Arası Bengal'de Eğitim Politikaları ve Faaliyetleri.....	151
1.2. 1854 Yılı Wood Eğitim Bildirisi.....	174
1.3. 1834-1857 Dönemi Bengal'de Misyonerlik Faaliyetleri	183
1.4. Bengal Genel Halk Eğitim Komitesi Denetimindeki Eğitim Kurumları.....	185
1.4.1. Hindu Koleji.....	191
1.4.2. Kalküta Medresesi.....	194
1.4.3. Kalküta Sanskrit Koleji	195

1.4.4. Muhammet Muhsin Koleji	196
1.4.5. Dacca Okulu.....	204
1.4.6. Commillah Okulu.....	205
1.4.7. Chittagong Okulu.....	206
1.4.8. Bauleah Okulu	207
1.4.9. Dinajpore Okulu	207
1.4.10. Seetapore Dal Okulu.....	207
1.4.11. Bancoorah Okulu.....	208
1.4.12. Trebanny Okulu.....	208
1.4.13. Umerpore Okulu	208
1.4.14. Tıp Koleji.....	209
2. 1600-1857 YILLARI BRİTANYA DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİ BENGAL EĞİTİM POLİTİKALARI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME.....	214
SONUÇ	223
KAYNAKÇA.....	229
EKLER	245

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. 1839 Yılı Bengal Haritası.....	249
Şekil 2. 1750 Yılı Güney Asya Siyasi Haritası.....	250
Şekil 3. 1750 Yılı Güney Asya Ticaret Yolları Haritası.....	251
Şekil 4. 1750 Yılı Güney Asya Fiziki Haritası.....	252
Şekil 5. 1750 Yılı Güney Asya Dil Haritası.....	253
Şekil 6. Bengal Halk Eğitim Komitesi Bengal Eyaleti 1831 Yılı Raporu Ön Kapağı.....	254
Şekil 7. Bengal Halk Eğitim Komitesi Bengal Eyaleti 1831 Yılı Raporu.....	255
Şekil 8. Bengal Halk Eğitim Komitesi Bengal Eyaleti 1831 Yılı Raporu İç Kapağı	256
Şekil 9. 1854 Wood Eğitim Bildirisi Ön Kapağı.....	257
Şekil 10. Mohandas Karamchand Gandhi'nin Hindistan Genel Sekreteri Herbert William Emerson'a 28 Ağustos 1931 Tarihli Mektubu.....	258
Şekil 11. Bengal Halk Eğitim Komitesi Bengal Eyaleti Ek Raporu Ön Kapağı.....	259
Şekil 12. Imperial Gazetesi Kupürü.....	260
Şekil 13. Imperial Gazetesi Kupürü.....	261
Şekil 14. Antik Mohenjo-Daro Bölgesi Kazı Alanı.....	262
Şekil 15. Antik Mohenjo-Daro Bölgesi Kazı Alanı.....	263

Şekil 16. Bölge (Zillah) Okulu Bitirme Sertifikası Örneği.....	264
Şekil 17. Anglo-Yerel Okullardaki Müfredatlara Bir Örnek.....	265
Şekil 18. Anglo-Yerel Okullardaki Müfredatlara Bir Örnek.....	265
Şekil 19. Anglo-Yerel Okullardaki Müfredatlara Bir Örnek.....	266
Şekil 20. Hindistan Eğitim Raporu Kitapçığı Ön Kapak Örneği.....	267
Şekil 21. Bengal’de 1922 Yılına Kadar Kurulmuş Olan Lise ve Yüksekokulların Tam Listesi.....	268
Şekil 22. İngiliz Okulu ve Planı.....	273
Şekil 23. Köylerde Kurulmuş Olan İngiliz Okullarından Bir Örnek.....	274
Şekil 24. Bengal’deki Bir Meslek Okulunun Mimari Taslağı.....	275
Şekil 25. Kadın Meslek Yüksekokulu.....	276
Şekil 26. Kalküta Presidency Koleji.....	277
Şekil 27. Kabine Toplantısı Örnek Metni.....	278

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Klasik Eğitim Temelli Okullar.....	187
Tablo 2. İngiliz ve Yerel Öğretilerin Birleştiği Eklektik Eğitim Temelli Okullar.....	187

KISALTMALAR

Bk.	: Bakınız
BL	: British Library
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
HU	: Humboldt University
IOR	: Indian Office Record
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SOAS	: School of Oriental and African Studies (University of London)
TNA	: The National Archives (British)
Vol.	: Volume

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Britanya Kolonyal Yönetimi'nin 1813-1857 yılları arasında Bengal Eyaleti'nde yürüttüğü eğitim politikalarını inceleyerek, bu politikaların arkasındaki ideolojik ve siyasi saikleri, uygulanma mekanizmalarını ve sosyo-kültürel sonuçlarını derinlemesine analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, kolonyal eğitim politikalarının yalnızca Britanya'nın hegemonik gücünü tahkim etmekle kalmayıp, aynı zamanda yerel kimlikleri yeniden inşa etmek ve toplumsal yapıları dönüştürmek amacıyla bilinçli bir sosyal mühendislik aracı olarak işlev gördüğünü öne sürmektedir. Bengal'in araştırmanın odak noktası olarak seçilmesi, bölgenin Britanya yönetimi altındaki stratejik ve idari öneminin yanı sıra, kolonyal eğitim politikalarının en yoğun ve sistematik şekilde uygulandığı deneysel bir alan olmasından kaynaklanmaktadır.

Çalışma, Britanya'nın Hindistan'daki eğitim politikalarının temel motivasyonlarını ve stratejik yönelimlerini tartışırken, Bengal'de yürütülen kolonyal eğitim reformlarının hangi toplumsal ve kültürel dönüşümleri tetiklediğini kapsamlı bir biçimde ele almaktadır. İngilizcenin eğitim dili olarak benimsenmesinin yerel epistemolojik, kültürel ve dilsel sistemler üzerindeki etkileri analiz edilirken, bu süreçlerin Hint toplumunda nasıl uzun vadeli sosyo-politik yansımalar doğurduğu da ele alınmaktadır. Arşiv belgeleri, resmi kolonyal raporlar, yazışmalar ve dönemin diğer birincil kaynaklarına dayalı nitel bir metodoloji benimsenerek, eğitim politikalarının sömürge yönetiminin iktidar mekanizmaları ile nasıl bütünleştirildiği ve bu sürecin kolonyal tahakkümün sürekliliğini sağlama noktasında nasıl işlevselleştirildiği ortaya konmaktadır.

GİRİŞ

ÇALIŞMANIN AMACI, İÇERİĞİ VE ÖNEMİ

Bu eser, Britanya Kolonyal Yönetimi'nin 1813-1857 yılları arasında Hindistan'ın Bengal Eyaleti'nde uyguladığı eğitim politikalarını ve yürütülen eğitim faaliyetlerinin seyrini ortaya koymaktır. Araştırma kapsamında, henüz eğitimin devletlerin temel sorumluluk alanlarından biri olarak kabul edilmediği 19. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak, Hindistan'da eğitime yönelik müdahalelerin ve izlenen politikaların olası nedenleri analiz edilmiştir. Bu inceleme sırasında, eğitimin yalnızca az gelişmiş toplumların kalkınması ve sosyal refahının artırılması için bir araç olarak değil, aynı zamanda kolonyal yönetimlerin sosyal ve politik hâkimiyetini sürdürmek ve meşrulaştırmak amacıyla tasarlanmış bir proje olduğu görüşünden hareket edilmiştir.

Çalışma, belirli bir bölge ve zaman dilimi çerçevesinde derinlemesine bir analiz sunmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda, 1813-1857 yılları arasında Bengal Eyaleti'nde eğitim alanında ortaya çıkan temel tartışmalar, sorunlar, planlamalar ve uygulamalar titizlikle seçilerek değerlendirilmiştir. Araştırmanın bütüncül bir perspektif sunabilmesi adına, Hindistan'ın diğer bölgelerinden ve farklı kolonyal bağlamlardan sınırlı sayıda da olsa karşılaştırmalı örneklerle yer verilmiştir.

Bengal Eyaleti'nin araştırma kapsamında mekân olarak seçilmesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Britanya Krallığı'nın araştırma dönemi boyunca nüfuz ettiği topraklar, yalnızca günümüz Hindistanı ile sınırlı olmayıp, yaklaşık 1 milyon 373 bin milkarelik bir alana yayılmış ve Hindistan, Bangladeş, Sri Lanka, Nepal, Bhutan, Maldivler, Pakistan ve kısmen Afganistan'ı da içine almıştır. Böylesine geniş bir coğrafyada gelişim düzeyleri ve bölgesel dinamikler farklılık göstermekte, etnik yapı, dini inançlar, diller, gelenekler ve toplumsal hafıza açısından büyük çeşitlilik gözlemlenmektedir.¹

Britanya yönetimi, Hindistan'ı dokuz eyalete bölerek yönetmiş ve belirli bölgelerde kolonyal faaliyetleri daha yoğun bir şekilde sürdürmüştür. Bombay (günümüz Mumbai), Delhi, Madras (günümüz Chennai) ve Bengal eyaletleri, bu süreçte kolonyal politikaların en yoğun biçimde uygulandığı ve etkilerinin

¹ Bk. Şekil 2.

günümüzde dahi gözlemlenebildiği bölgeler arasındadır.

Bu bağlamda, Güney Asya'nın en zengin bölgelerinden biri olan Bengal Eyaleti², Britanya Hindistanı'nın yönetim merkezi konumunda olması nedeniyle kritik bir öneme sahiptir. 1700 yılında Bengal'de kurulan Fort William, Britanya'nın bölgesel yönetim merkezi olmuş, aynı zamanda Bengal Askeri Birliği (Bengal Army), Madras ve Bombay gibi diğer stratejik eyaletlerdeki askeri birliklerin de üst komuta merkezi olarak işlev görmüştür.³ Bengal Eyaleti'nin başkenti olan Kalküta, Londra'dan sonra Britanya İmparatorluğu'nun en önemli ikinci ticari merkezi haline gelmiştir. Kalküta'daki Clive Caddesi'nde yer alan bankalar, Britanya'nın finansal işlemlerinde kritik bir rol oynayarak büyük miktarda sermayenin toplandığı alanlar olmuştur.⁴

Bengal, fakir köylülerden oluşan geniş bir tarımsal nüfus, toprak sahibi seçkinler ve dış ticareti kontrol eden güçlü Avrupa menşeli iş çevreleri ile çok katmanlı bir ekonomik yapıya sahip olmuştur. Bölgenin ticari ve ekonomik dinamikleri, halkın vergi ödeyebilmesi için hammadde üretimine zorlanması ve Britanya menşeli ürünlere yönelik yüksek talep gibi faktörlerle şekillenmiştir. Ayrıca misyonerler, Avrupalı hayırseverler ve varlıklı yerli elitler tarafından Batı müfredatına dayalı okulların kurulmasıyla Bengal, yalnızca ekonomik açıdan değil, aynı zamanda eğitim ve kültürel dönüşüm bağlamında da bir kolonyal laboratuvar niteliği taşımıştır. Tüm bu unsurlar bir arada değerlendirildiğinde, Bengal Eyaleti, Britanya kolonyalizminin siyasi, ekonomik ve kültürel etkilerinin en yoğun şekilde gözlemlenebildiği örnek bir bölge olarak öne çıkmaktadır.⁵

Amerikan tarihçi Katherine Mayo'nun bir süre bölgede kalması akabinde kaleme aldığı *Mother India* adlı kitabında bulunan Kalküta tasviri "Batılılaştırılmış" ve kolonize edilmiş Bengal'in başkenti Kalküta'yı betimleyerek, araştırma konusuna mekân olarak seçilmesinin isabetini ortaya koymaktadır:

Kalküta'nın kamu binaları, anıtları, parkları, bahçeleri, hastaneleri, müzeleri, üniversiteleri, mahkemeleri, otelleri, ofisleri, mağazalarıyla Amerikan şehrine yaraşır biçimde Batılı ve modern. Her inançtan, her renkten ve her kostümden nezaketli ve sofistike insanların, Ekselansları'na saygılarını iletmek için hükûmet konağı bahçe partilerine gittikleri, bando alayını dinleyip, çaylarını içerken iyi İngilizce konuşmak için çaba sarf

² Bk. Şekil 1, 2, 3.

³ Michael Edwardes, *Battles of The Indian Mutiny*, Pan Books, London, 1963, s. 5.

⁴ Fernand Braudel, *A History of Civilizations*, Penguin Books, New York, 1995, s. 241.

⁵ Hermann Kulke, Dietmar Rothermann, *Hindistan Tarihi*, İmge Yayınevi, 2001, s. 371.

ettikleri, süslü, sofistike Kalküta. Hükümet konağı bahçelerinin hemen dışında, limuzinler, arabalar, taksilerle dolu yoğun bir cadde ve bir çeşit Beşinci Cadde (Fifth Avenue)⁶ otobüsü, büyük harfli “Kali Ghat” levhasını taşıyan otobüs. Empire Tiyatrosu, çeşitli kulüpler, St. Paul Katedrali, Piskopos Evi, devlet hastanesi, Londra Misyoner Cemiyeti Kurumu boyunca ilerleyen otobüs...⁷

Bölge, ekonomi, ticaret ve kültürün başkenti olmasının yanı sıra Hint bağımsızlığını kazanan ulusal siyasi hareketin ve Batı epistemolojisinin yayıldığı merkezdir.⁸ Şarkiyatçılık (Oryantalizm) araştırma merkezlerinin en önemlileri olan Bengal Asya Cemiyeti (*Asiatic Society of Bengal*) 1784 tarihinde, Büyük Britanya ve İrlanda Kraliyet Asya Cemiyeti (*Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*) 1823'te bu eyalette kurulmuştur.⁹ Bahsedilen araştırma merkezlerinde Hindistan'a dair her kalıntı, veri, bilgi incelenip, kategorize edilmiş ve dolaşıma sokulmuştur.

Ayrıca bu bölgede, Britanyalıların Müslümanlar için kurduğu ya da fonladığı medreseler, Hindular için Sanskrit Kolejleri, Batı ve Doğu bilimlerinin harmanlandığı İngiliz-Hint (Anglo-Indo) okulları ve genellikle alt sınıftan insanlar için misyonerler ya da yerliler tarafından kurulmuş ve yapılandırılmış köy okulları bir arada bulunmaktadır. Bu durum, farklı eğitim kurumlarında uygulanan müfredatların incelenip, aralarındaki benzerlik ve farklılıkların tespit edilmesine ve bu suretle Hint halkına uygulanan ayırıştırıcı ya da bütünleştirici eğitim politikasının anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Bengal Eyaleti'nin, koloni yönetim, ticaret ve kültür merkezi oluşu, Bengal Rönesansı'na (İkinci Avrupa Rönesansı)¹⁰ ve Hindistan'ın bağımsızlığına ön ayak olacak liderleri yetiştirmesi, dini ve sınıfsal açıdan farklı kesimlere hitap eden okulları bünyesinde barındırması, şarkiyatçılık çalışmalarının başlatıldığı merkez ve en önemlisi kolonyalizm etkilerinin en yoğun ve net gözlemlendiği bölge olması gibi önem arz eden sebeplerden ötürü, araştırmaya konu olacak alan Bengal ile sınırlandırılmıştır. Fakat zaman zaman, bütünlük sağlanması ve genel çerçevenin analiz edilebilmesi için farklı eyaletlerden de örnekendirme

⁶ New York Manhattan'da bulunan cadde, şehrin en işlek caddelerinden biridir.

⁷ Katherina Mayo, *Mother India*, Greenwood, New York, 1969 (ilk basım 1927), s. 3.

⁸ Om Prakash, *European Commercial Enterprise in Pre-Colonial India*, Cambridge, 1998, s. 101.

⁹ Recep Boztemur, “Marx, Doğu Sorunu ve Oryantalizm”, *Doğu Batı Dergisi*, Oryantalizm-I, say. 20, 2002, s. 135,136.

¹⁰ Britanya Doğu Hindistan Şirketi çalışanları, Avrupa'da 18. yüzyıl Aydınlanma Çağından esinlenerek ve Hindistan'ın da aynı evrelerden geçeceğini düşünerek harekete bu ismi vermişlerdir. David Kopf, “Oryantalizm ve Hindistan'ın Okumuş Elit Sınıfı”, *Sömürgecilik ve Eğitim Haz.* Philip G. Altbach Gail P. Kelly, Çev: İbrahim Kalın, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991, s. 35-59.

ve açıklama yoluna gidilmiştir.

Araştırmada her ne kadar 1813-1857 yılları arasında dönem sınırlandırılması yapılsa da, olgular arasında bağlantı kurabilmek ya da karşılaştırma yapabilmek ve resmin bütününe hâkim olabilmek için önceki ve sonraki yıllarda yaşanan tarihi dönem ve olaylara da yer verilmiş ya da atıfta bulunulmuştur.

Çalışmanın zaman aralığı, Britanya'nın Büyük Krallık haline geldiği dönemin bir bölümünü kapsamaktadır. Bu dönem imparatorluğun kendini, eskiyi yani ilkel olanı yıkıcı, yeniyi yani çağdaş olanı yaratıcı güç olarak ilan ettiği dönemdir. Endüstri devrimi, demiryolları, buhar gücünün madenlerde, fabrikalarda ve gemilerde kullanımı gibi önemli gelişmeler, bu dönemde vuku bulmuştur ve I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte Britanya, sadece teknolojik alanda değil, siyasi alanda da çok geniş topraklara hükmeden bir imparatorluk halini almış; kolonilerinden haraç, mal ve zenginlik toplamaktan fazlasını yapmış, ele geçirdiği toprakların ekonomik, siyasi ve eğitim sistemlerini yeniden yapılandırmıştır.¹¹ Dönemin ruhunu yansıtan fonksiyonellik, rasyonellik ve pragmatizme dayalı politikalar, Britanya kolonilerindeki yönetim pratiklerinin temel belirleyicisi olmuştur. Bu politikalar, koloni yönetiminde etkinlik ve verimliliği ön planda tutarak hem metropole ekonomik ve stratejik avantajlar sağlamayı hem de yerel yönetim mekanizmalarını kontrol altında tutmayı amaçlamıştır. Fonksiyonellik, yönetsel yapıların ihtiyaçlara uygun biçimde şekillendirilmesini sağlarken; rasyonellik, karar alma süreçlerinde sistematik ve mantıksal yaklaşımların benimsenmesini teşvik etmiştir. Öte yandan, pragmatizm, kolonilerde uygulanan politikaların katı ideolojik çerçevelerden ziyade, mevcut koşullara ve çıkar ilişkilerine bağlı olarak esnek bir biçimde uygulanmasına olanak tanımıştır. Bu unsurlar, Britanya İmparatorluğu'nun koloni yönetim stratejilerinin dinamik ve dönemin gerekliliklerine uygun olarak şekillendirilmesine zemin hazırlamıştır.¹²

Bu dönemde, özellikle yazın ve düşünce alanlarında görülen devrimsel değişimler, gerek metropol (Londra) gerekse çeperlerdeki¹³ (Hindistan ve diğer koloniler) yönetim politikalarını etkilemiştir. Charles Dickens, Charlotte- Emily

¹¹ Ania Loomba, *Kolonyalizm Postkolonyalizm*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 21.

¹² Alastair Pennycook, "English and the Discourses of Colonialism", London: Routledge, 1998, s. 133-144.

¹³ Merkez-Çevre Teorisi için Bk. Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, University of California Press, 2011.

Bronte, George Elliot, Thomas Hardy gibi tüm dünya edebiyatını etkileyen ve alışılmış gelenekleri ve inançları sorgulayan isimler, bu dönemde eserlerini üretmiştir. Charles Darwin'ın *Türlerin Kökeni*, İnsan'ın *Türeyişi* ya da Charles Lyell'in *Jeoloji'nin Prensipleri* gibi tartışmalı ve inanç sistemlerini sarsan eserler, bu çağın ürünüdür. Bu insanlar, dini dogmaları sarsarak kilisenin mutlak doğrularına karşı çıkmıştır. Dolayısıyla, dönemin eğitim kurumları olan kiliselerin öğrettiklerinin salt gerçekler olmadığı, öğretimde yetersiz kaldığı, miadını doldurduğu ve yeni öğretim kurumlarına ihtiyaç olduğu fikirleri insanların zihinlerinde yer bulmaya başlamıştır. Zihinlerin değişimi, eğitim müfredatları ve araçlarının farklılaşmasına sebep olmuştur. Bahsedilen zihinsel değişimler sadece Britanya'da değil belli başlı Avrupa ülkelerinde de görülmüş ve karşılıklı etkileşim halinde bir çık etkisi yaratmıştır. Düşüncelerin ve sanayinin toplumu dönüştürdüğü bu çağda geleneksel otoriteler sarsılmıştır. Karl Marx süregelen toplumsal ve sosyal düzeni, Friederic Nietzsche Hristiyan inanç ve ahlak sistemini, Sigmund Freud ise bireyin özünü sorgulamış ve sorgulatmıştır. Nietzsche'nin "Ellerimiz kanlı, Tanrı'yı öldürdük!" sözü hem toplumsal hem de yönetsel tarzda sekülerleşmenin sivri söylemlerinden biridir. Avrupa'da *Tanrı* kavramının sorgulanması ile birlikte din ağırlıklı müfredatlar gözden düşmüştür. Bu dönem, eğitimde sekülerleşmenin gözlemlendiği bir periyottur ve ampirik bilgiye dayalı, faydalı (pragmatik) eğitim anlayışının kabul edildiği çağdır. Birleşik Krallık Başbakanı William Ewart Gladstone, 1873 yılında İrlanda'da yeni bir üniversite açılmasına yönelik kanun teklifini, ilahiyat, ahlak felsefesi ve modern tarih öğretiminin "*kesinliği belli olamayan ve tekrarı olmayan tartışmalı konular*" olması gerekçesi ile reddetmiştir.¹⁴ Ortaçağda yüksek eğitimin teoloji öğretimini kapsadığı düşünülürse, bahsi geçen durum büyük bir zihin değişiminin örneğidir.

Eğitimin, kiliselerin ya da bazı özel teşebbüslerin tahakkümünden çıkıp, devletlerin sorumluluğuna girmesi oldukça önemli bir değişimdir. Yıllarca kilise ya da aristokratlar, eğitimi, kendi statülerini korumak için bir araç olarak kullanırken bu otorite artık devletlerin eline geçmiştir. Bu dönemde eğitimin çok güçlü bir silah olduğu anlaşılmıştır. Şöyle ki; eğitim, otoritenin ihtiyacına yönelik kolektif kimliklerin oluşturulmasına ve zihinlerin şekillendirilmesine olanak tanıyan önemli bir araçtır. Bu bağlamda, eğitim sürecine sokulan kişi mevcut durumun ihtiyacına göre nitelik kazandırılarak, devlet içinde gerekli yerlere konuşlandırılabilir. ¹⁵ Eğitimin bu pragmatik ve şekillendirici

¹⁴ Philip Magnus, *Gladstone*, Butler & Tanner Ltd., London, 1963, s. 224.

¹⁵ E. William Drake, "Education as Social Engineering", *Educational Theory* 3 (2), 1953. s. 150-156.

yönünü fark eden kolonyal devletler ise politik amaçları ve ihtiyaçları doğrultusunda eğitimi düzenleme yoluna gitmiştir. Eğitime, öncelikli olarak güvenlik ve rejim koruma meselesi olarak bakılmaktadır. Bu nedenle kolonilerdeki eğitim politikaları siyaset konusu haline gelmiştir.

Değinilmesi gereken bir diğer önemli nokta, 19. yüzyılda Britanya İmparatorluğu'nun, dünya topraklarının dörtte birinden fazlasını kontrol eden bir güç olarak, kendi kimliğini “gelişmiş, rasyonel, ilerici ve üstün” olarak tanımlarken, Doğu’yu “barbar, sapkın, ilkel ve aşağı” olarak konumlandırmasıdır. Bu algı, Britanya’nın kolonyal yönetimini meşrulaştırmak için benimsediği temel söylemlerden biri olmuştur. Bu çerçevede, Britanya İmparatorluğu, fethedilmiş topraklardaki halkları “aydınlatma”, “modernleştirme” ve “medenileştirme” misyonunu üstlendiğini iddia etmiş, bu doğrultuda İngiliz kültür ve geleneklerini yaymayı kendine bir görev olarak atfetmiştir.¹⁶

Bu ideolojik çerçeve, 19. yüzyıl Avrupa’sında yaygınlık kazanan “Beyaz Adamın Yüğü” (White Man’s Burden)¹⁷ söylemi ile doğrudan ilişkilidir. Kolonyal yönetimler; Doğu’yu yönetilmesi gereken geri kalmış bir coğrafya ve nüfus olarak tanımlarken, Avrupa’nın ilerici, medeni ve rasyonel toplumlar olarak dünya düzeninde doğal bir üstünlüğe sahip olduğu iddiasını pekiştirmiştir. Bu tür söylemler, Avrupa devletlerinin, nispeten daha az toprak ve nüfusa sahip olmalarına rağmen, küresel kaynakların büyük bir kısmını kontrol etmeye ve tüketmeye hakları olduğuna dair bir kabullenmeyi de beraberinde getirmiştir, çünkü Batı’ya göre, *Doğu nüfuz ihtiyacı* içindedir.¹⁸ Bu bağlamda, kolonyalizmin ekonomik, siyasi ve kültürel genişlemesi, yalnızca askeri ya da idari bir süreç olarak değil, aynı zamanda Batı’nın kendi üstünlüğünü meşrulaştırmak için inşa ettiği söylemsel bir yapı olarak da okunmalıdır.

Mezkûr görüşler, kolonyal edebiyat metinleri ve bilimsel çalışmalarla desteklenmiştir. Edebi yazarlar, *farklı renkte, önemsiz insanların yaşadığı, ikincil ve Robinson Crusoe’lerin müdahalesine açık*¹⁹ olarak resmedilen bir dünya kurmuş ve 19. yüzyılda ortaya çıkan fiziksel antropoloji çalışmaları, Avrupalıların yönetmesi

¹⁶ Shirley Brice Heath, *Telling Tongues: Language Policy in Mexico Colony to Nation*, Teachers College Press, New York, 1972.

¹⁷ İlk defa 1899 yılında, aynı isimli şiirde Rudyard Kipling tarafından bu terim kayda geçmiştir. Sonrasında Avrupalıların Doğu’ya medeniyet götürmesinin bir insanlık görevi olduğundan bahseden Avrupalılar tarafından sıkça kullanılmıştır.

¹⁸ Said, *Kültür ve Emperyalizm*, s. 118.

¹⁹ Said, *Kültür ve Emperyalizm*, s. 19

ve Avrupalı olmayanın ise yönetilmesi gerektiğine “bilimsel kanıt”²⁰ sunduğunu ilan ederek, özcü²¹ Avrupa kültürünün tahakkümcü tavır ve uygulamalarına meşruiyet kazandırmıştır.²² Bu meşruiyet iddiası, birçok uygulama ve söylemde görülebilir; örneğin iki kez Fransa başbakanı olmuş Albert Sarraut (1872-1962)’ya göre; *insan türünün biyolojik birliği sağlanmalıdır, kendi kaynaklarını kullanma yetisi olmayan ırkların kaynakları, insanlığın hizmetine sunulmalıdır, bu bağlamda Hindistan’da veya Afrika’da yapılanlar soygunculuk değil insan hakkı yaratımıdır.*²³

Bahsi geçen hegemonik tavır, düşünsel değişim ve oluşturulan yeni fikir kalıpları, koloni eğitim politikalarını belirleyen ana unsurlar arasındadır.

Bengal Eyaleti, sömürge yönetiminin siyasal yapıları yeniden şekillendirdiği ve sosyo-kültürel dönüşümlerin derinlemesine gözlemlenebildiği bir coğrafya olarak dikkat çekmektedir. Bu yönüyle Bengal, hem Britanya İmparatorluğu’nun sömürgecilik pratiklerini anlamak hem de merkezdeki ekonomik yeniden yapılanma, entelektüel tartışmalar ve kültürel hegemonyanın dönüşüm süreçlerini analiz edebilmek açısından kritik bir örneklem sunar. Bu bağlamda, kitabın analitik çerçevesi, mekânsal olarak Bengal Eyaleti’ne; zamansal olarak ise Britanya’nın Hindistan’daki eğitim politikalarına doğrudan müdahil olmaya başladığı 1813 ile post-kolonyal tarih yazımında bir kırılma anı olarak kabul edilen 1857 Sipahi İsyanı arasındaki döneme odaklanmaktadır. Seçilen bu zaman aralığı, yalnızca siyasal tarihin değil, aynı zamanda bilgi üretim mekanizmalarının, eğitim aracılığıyla kurulan kültürel tahakkümün ve yerel toplumsal yapılar üzerindeki etkilerin çözümlemesi açısından da anlamlı bir sınır çizmekte ve disiplinlerarası bir değerlendirme imkânı sunmaktadır.

Bölmelere geçilmeden önce kitapta kullanılan bazı tartışmalı terimleri açıklamak faydalı olacaktır.

²⁰ Irklar, George Cuvier, Charles Darwin, Robert Knox gibi bilim insanlarınca şemalaştırılarak beyaz ırkın üstünlüğü güvenceye alınmıştır. Bu şemada bir tarafta başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Hollanda, Belçika, Almanya, İtalya, Rusya, Portekiz ve İspanya’yı da kapsayan ülkeler bulunmakta iken diğer tarafta aşağı, bağımlı ve ilkel görülen alabildiğine çeşitli ülkeler ve ırklar bulunmaktaydı. İrlanda ve Avustralya gibi bazı beyaz sömürgeler de daha aşağı insanlardan oluşmuş sayılıyordu. Said, *Kültür ve Emperyalizm*, s. 214.

²¹ Avrupalılara göre; Doğu toplumları ne kadar medenileştirilmeye çalışılsa da değiştirilmesi olanaksız “öz”lerinden dolayı bu durum mümkün olmamaktadır. Said, *Kültür ve Emperyalizm*.

²² George W. Stocking, *Victorian Antropology*, Free Press, 1991.

²³ Albert Sarraut, *Grandeur et Servitud Coloniales*, Paris, 1931, s. 113. akt. Said, *Kültür ve Emperyalizm*, s. 281.